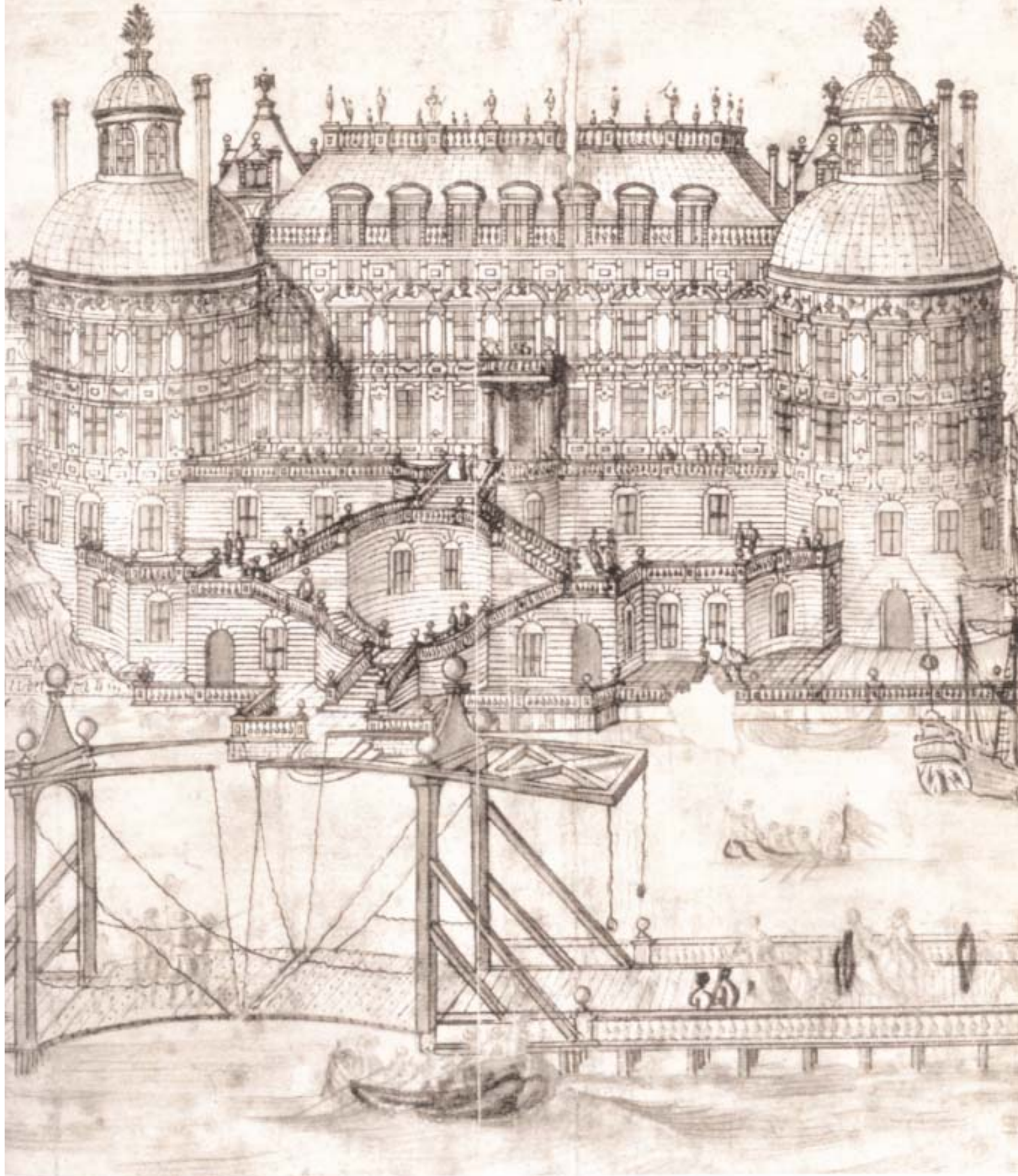

H^{is} Excell^{en}tiæ Riks Rådets
Palatium i Stockholm

Grefve Carl Gustaf
emot Mälaren.

Wrangelska palatset eller Kungshuset

Wrangelska palatset på Riddarholmen i Stockholm har varit scen för många dramatiska händelser i Sveriges historia.

Efter en period som kungligt residens har byggnaden de senaste 250 åren varit säte för Svea hovrätt.

CATRINE ARVIDSSON, *Konst- och kulturhistoriker*

Stenbocks kurir, oljemålning av Nils Forsberg 1911.

Är det den vilde jägarn,
Som sätter av i sträck?
Ur stugan tittar bonden
Med undran och med skräck ...

Inledningsstroforna till Carl Snoilskys dikt om Stenbocks kurir bär de flesta av oss med sig från skoltiden. Dikten handlar om hur en kurir med budskap om svenska arméns seger över danskarna i slaget vid Helsingborg förs genom landet till riksänkedrottningen Hedvig Eleonora i Stockholm. Då den utmattade kuriren stappar in i drottningens gemak reser hon sig och erbjuder den unge officeren att sitta i sin länstol. Här följer i dikten den strof som, näst inledningen, brukar vara den man minns bäst:

«Sitt herr kornett!» hon säger,
Och hovet skåda får
En syn förutan like:
Han sitter, och hon står.

Det var dock inte på Stockholms slott det hela utspelade sig. Slottet var en övergiven byggarbetsplats vid tiden för slaget vid Helsingborg 1710 och kungafamiljen residerade sedan slottsbranden 1697 i Wrangelska palatset på Riddarholmen. Kanske reflekterar vi i dag inte över att palatset under mer än ett halvt decennium fungerade som kungens residens och att många viktiga historiska händelser är knutna till byggnaden. Här kröntes Karl XII sig själv till konung och här föddes den blivande Gustav III. Ironiskt nog kom sedan hans mördare Jakob Johan Anckarström att tillbringa sin

sista tid före avrättningen i palatsets fängelsehåla.

I år är det 250 år sedan kungafamiljen lämnade palatset på Riddarholmen för att flytta in i det just färdigställda slottet vid Strömmen. Det är också 250 år sedan palatsets nuvarande hyresgäst, Svea hovrätt, flyttade in.

Wrangelska palatsets historia sträcker sig dock ännu längre tillbaka i tiden än så. År 1629 förlänades riksrådet Lars Sparre ett stycke mark på Gråmunkeholmen. Det var en av de första markdonationerna som skulle komma att omdana ön till ett adelsfäste och med tiden ge den namnet Riddarholmen. Donationen omfattade det södra av de två försvarstorn som Gustav Vasa låtit anlägga på holmen på 1530-talet, och berget närmast intill. Sparre lät uppföra ett stenhus på tomten i två våningsplan med det gamla försvarstornet som ett flankerande hörntorn i söder.

Murarna från Sparres palats, med hörnkedjor och fönsteröppningar, har blottats vid tidigare ombyggnader av det nuvarande palatset. Sparres källare är också intakt med murar och valv.

CARL GUSTAF WRANGELS BYGGE

Efter Lars Sparres död ville fältherren Carl Gustaf Wrangel överta palatset, men drottning Kristina förekom honom och inköpte det för hans räkning. Wrangel befann sig i Prag när han i början av juli 1648 fick underrättelse om att drottningen utnämnt honom till generalguvernör i Pommern och dessutom förärat honom Sparres palats i Stock-

Carl Gustaf Wrangels palats på Riddarholmen var under det sena 1600-talet Stockholms närmsta byggnad näst slottet. Erik Dahlbergs teckning till *Svecia Antiqua et Hodierna* visar tydligt palatsets överdådiga fasader.

Branden i Cruusiska huset och Kungshuset natten mellan 15 och 16 november 1802. Längs bort till höger ses Kungshuset och dess södra flygel. Cruusiska huset som revs efter branden syns i fonden med taket helt avbränt. Oljemålning av Martin Rudolf Heland.

holm. Förutom Skokloster som han hade ärvt, erhöll han som belöning för sina krigiska insatser flera gods och skattehemman i Sverige, Finland och Pommern.

Wrangel började snart planera för ett större palatsbygge på Riddarholmen och försökte genom sin bokhållare engagera Jean de la Vallée, som var dåtidens arkitekt på modet: «ville I säga åt La Vallée, att göra mig en så skön modell som han kan. Jag vill inte hava't för stort och med många rum, men att rummen blifva stora och väl proportionerade på italienskt manier och utföre åt sjön med avsatser och altaner.»

Han kunde diskutera bygget med Vallée när han var i Stockholm på hösten 1650, men kort tid därefter blev Jean de la Vallée utnämnd till Kungl. Maj:ts arkitekt och drottningen föreslog att han istället skulle anlita Nicodemus Tessin d.ä, men denne var inte mindre

upptagen. Wrangel lät därför en böhmisk arkitekt göra ett förslag som skickades till de la Vallée. Bokhållaren kunde efter något år meddela att de la Vallée tagit sig tid att mäta upp tomten och påbörjat ett förslag enligt Wrangels önskemål med ett torn också i det nordvästra hörnet, men i övrigt ogillade han byggherrens plan.

Arbetet med sprängningar och uppurning av det nordvästra tornet påbörjades ändå våren 1652, utan att några färdiga ritningar förelåg. Det blev slutligen Tessin som utarbetade huvudritningarna 1657, och det var då bygget kom igång på allvar.

Sparres palats byggdes på med en halv våning och förlängdes så att de runda tornen delvis byggdes in i huvudlängan. Mot öster tillkom två breda flyglar som avslutades med fyrkantstorn. Även trapphusen, som förlades till flyglarna, markerades i höjd som fyrkants-

torn och fick dessutom en rik fasaddekor i sandsten. På avbildningen i Erik Dahlbergs *Svecia Antiqua et Hodierna* är de två runda tornen och flyglarnas yttre fyrkantstorn krönta med lanterniner och fasaderna har en rik utsmyckning, sannolikt väl överensstämmande med verkligheten.

Palatset fick en treskeppig genomgående entréhall med nio kryssvalv som hade likheter med entrén på Skokloster. Den mest storslagna entrén förlades till sjösidan med ett system av terrasser och trappor. Det är tveksamt om den hamnanläggning som Sveciasticket visar verkligen kom till utförande. Bevarade räkenskaper vittnar däremot om den påkostade inredning som utfördes av stuckatörer, målare och konstnärer.

I huvudbyggnaden planerades en praktfull festsal som i höjd skulle uppta både huvudvåning och halv våning. En plafond till festsalen som Wrangel be-

Trapphusen hade ursprungligen öppna loggior mot gården. Balusterdockorna murades in i fasaden som en kompromiss mellan arkitektens vision och anpassningen till klimatet.

I källaren finns fortfarande orörda fängelsehålor där häktade personer förvarades. Här satt bland andra kungamördaren Anckarström i väntan på sin dom och avrättning.

ställdes av David Klöcker Ehrenstrahl hann sannolikt aldrig utföras. Det allegoriska motivet skulle ha anspelat på beställarens heroiska insatser på slagfältet, hans ädla sinnelag och trohet mot kung och fosterland. När Carl Gustaf Wrangel dog 1676 stod ännu flera rum oinredda och arvingarna hyrde ut palatset till privatpersoner.

KUNGSHUSET

År 1693 härjades Wrangelska palatset av en eldsvåda som brände av taket och det översta våningsplanet. Fyra år senare brann slottet Tre kronor och Kungl. Maj:t beslöt att köpa Wrangelska palatset för kungafamiljens behov. Den kungliga familjen bestod av änkedrottningen Hedvig Eleonora, den unge kungen Karl XII och hans systrar Ulrika Eleonora d.y. och Hedvig Sofia.

Slottsarkitekten Nicodemus Tessin d.y., som ritade och ledde det kungliga

slottets återuppbyggnad, skulle också svara för renoveringen av Wrangelska palatset eller Kungshuset som det nu kom att kallas. Den översta låga våningen byggdes på till full höjd och byggnaden fick ett brutet yttertak med låga fall. Tornen murades på med ytterligare ett våningsplan. Fasadernas rika barockdekor avlägsnades till förmån för klassiskt släta murar i Tessins smak, men man behöll trapphusens dekor och horisontallister.

Den enda bevarade planen för denna ombyggnad visar Hedvig Eleonoras våning i bottenplanet. I det södra tornet låg hennes audienssal, där också Rådet kunde samlas. Det var sannolikt här som änkedrottningen 1710 tog emot Stenbocks kurir. Kungen logerade i det andra våningsplanet. Lars Sparres och Carl Gustaf Wrangels tidigare festsal blev en rikssal som upptog större delen av huvudlängan, med ett par mindre

rum mot söder och norr i anslutning till tornen.

Vid den här tiden var palatsets södra flygel sammanbyggd med det så kallade Cruusiska huset, som fick en direktförbindelse med Kungshuset och inreddes för de bägge prinsessorna. Nere vid vattnet byggdes ett kungligt bageri och ett kök med logementen för köksbetjäningen. Mot öster sköt tomten långt in på det nuvarande torget, och avslutades med ekonomibyggnader och logement för högvakten.

Ombyggnaden hade kommit så långt att rikssalen kunde inredas provisoriskt till Karl XII:s kröning den 13 och 14 december 1697. Karl XII:s kröning bröt flerfaldigt mot en femhundraårig ritual. Kröningen och kröningsfesten ägde rum i Stockholm och inte i Uppsala domkyrka och slott, och hyllningarna ägde rum före kröningen. Scenen är också historiskt omtalad för att den krönte kungen själv satte kronan på sitt huvud, en handling som traditionellt utfördes av ärkebiskopen som en symbol för den gudomliga nåden och makten. Han avstod dessutom från att svära kröningsleden. Ceremonien inleddes den 13 december med en hyllningsfest på Kungshusets gård, som av Tessin förvandlats till en praktsal med textilier i blått och guld. På ett podium stod silvertronen under en trönhimmel i violett sammet med guld- och silverbroderier samt fyra piedestaler med obelisker krönte med glober och stjärnor. Två bronserade lejon vaktade tronen.

De fyra stånden svor sina trohetseder i rangordning och ståndens företrädare paraderade förbi kungen och kysste hans hand i samma ordning. Under kvällens kröningsmåltid var rikssalen helt inklädd med svart kläde, sannolikt tillvarataget efter Karl XI:s begravning, och salen lystes upp av försilvrade vaxljus. Längst fram satt den 15-åriga kungen vid ett eget bord på ett uppbyggt podium under en svart trönhimmel och med kronan på sin hjässa.

Rikssalen användes under den tid som huset var kunglig bostad för riksdagens öppnande och gudstjänster och som festsal och teatersalong. Estrader, läktare och altaren monterades upp efter behov. 1715 dukades här bröllopsmiddagen för Ulrika Eleonora d.y. och Fredrik av Hessen och under en senare epok arrangerades flera barndop för Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas barn.

Palatsets utseende innan fyrkantstornens huvar rekonstruerades 1898.

H. T. Holmgrens förslag till restaurering från 1892 var mer påverkat av nyrenässansen än av den tessinska arkitekturen.

T.h. Fasaden är åter ompudsad och avfärgad i den ursprungliga vita kulör som palatset återfick 1984–85.

Inför den prussiska prinsessan Lovisa Ulrikas ankomst och de närmast följande åren, förnyades inredningarna i flera rum. Rikssalen hade dittills fått dagsljus endast från de översta fönstren och väggarna täcktes av vävda tapeter som beställts till drottning Kristinas kröning 1650. Nu frilades de nedre fönstren och salen fick en ny rokokoinredning.

OMBYGGNAD FÖR DE STATLIGA ÄMBETSVERKEN

År 1754 kunde kungafamiljen flytta tillbaka till slottet. De statliga ämbetsverk som hade haft sina lokaler i det gamla slottet skulle samlas i Kungshuset efter utflyttningen, och överintendenten Carl Johan Cronstedt fick lämna förslag till ombyggnad för minsta möjliga kostnad. Statskontoret och Räkenskammaren flyt-

tade in i huvudbyggnadens bottenplan, och Kammarkollegiet och Kammararkivet disponerade den södra flygeln och södra tornet i samma plan samt några rum i det Cruusiska huset.

De största ombyggnaderna gjordes för Svea hovrätt en trappa upp. I huvudlängan inreddes 'stora domsalen' som upptog större delen av den tidigare rikssalen, som delats i två våningsplan. Flyglarna fick genomgående mittkorridorer med rum på bägge sidor. Efter hand fick också Vitterhets-, Historie- och Antikvitetskollegiet lokaler i huset.

Det övre planet i den tidigare rikssalen uppläts åt den av Christofer Polhem år 1700 grundade Laboratorium mechanicum, eller Kungl. modellkammaren som den kallades vid den här tiden, med modeller av Polhems och andra uppfinnares verk. I det östra hörnet av

den yttre borggården låg några byggnader som byggdes om för Collegium medicum. Där inreddes bland annat en anatomisal.

År 1802 härjades huset på nytt av en svår eldsvåda. Delar av huset skyddades genom de brandväggar och brandbottnar som tillkommit som en följd av erfarenheterna från slottsbranden. Södra flygeln och det södra tornet blev mest illa skadade, och det Cruusiska huset brandskadades så svårt att det inte gick att renovera. Man kunde rädda hovrättens handlingar och inventarier, och modellerna fördes ut ur huset innan taket störtade in och dödade en av soldaterna och skadade en annan svårt.

Fyra dagar efter branden tillsattes en kommitté för återuppbyggnaden och Carl Christoffer Gjörwell anlätades som arkitekt. Man beslöt att palatset skulle

friställas «som dess läge, anläggning och prydeliga byggnadsart förtjäna», och som också motiverades av brandskyddet. I mars 1803 hade Gjørwell ritningarna klara, men det blev Fredrik Blom som fick bearbeta förslaget och göra arbetsritningar.

ETT STEG BAKÅT OCH TVÅ STEG FRAMÅT

Palatset ställdes i ordning efter största ändamålsenlighet och sparsamhet, men exteriören fick en utformning efter estetiska ideal; den nyantika stramheten låg i tiden. Fyrkantstornen miste sina kupoler och trapphusens torn försvann. Taket blev flackare, vilket motiverades som mer praktiskt om man måste rycka ut med brandredskapen igen, men det var sannolikt också en eftergift för den rådande smaken.

Wrangelska palatsets spartanska ex-

teriör föll inte det sena 1800-talet i smaken och arkitekten H. T. Holmgren fick göra ett förslag till restaurering som godkändes av Överintendentsämbetet 1892. Taket skulle få en högre resning och åter krönas med huvar, lanterniner och spiror, men förslaget var mer påverkat av nyrenässansen än av Tessins arkitektur.

Det är troligt att den då pågående debatten om stileklekticismen, och som utlöstes av restaureringarna av Uppsala domkyrka och Gripsholms slott, fick Överintendentsämbetet att tänka om. De rekonstruerande insatserna av Wrangelska palatset begränsades till de östra fyrkantstornen som återfick sina barockhuvar med lanterniner 1898.

Vid 1945–49 års renovering revs mellanväggarna i vestibulen för att återge förstugan något av dess ursprungliga ut-

seende, och vindsvåningen inreddes med rundbågiga takkupor.

Efter en rättegångsreform kom Svea hovrätt att ta hela byggnaden i anspråk 1954, och det var åter dags för en omdisponering av lokalerna. Inför en fasadrenovering 1984–85 gjordes en antikvarisk utredning för att fastställa palatsets ursprungliga kulör. Det ockrafärgade palatset blev åter vitt. Hörn, takfot, lister och sockelväning avfärgades i grått.

I samband med den senast genomförda ombyggnaden har man passat på att snygga upp fasaderna för att slippa resa ställningar på nytt om några få år. Utseendet har inte förändrats. Den invändiga ombyggnaden har varit desto mer nydanande och kommer att beskrivas i en separat artikel. **KV**